अथ त्र्यम्बकविधानमुच्यते —

वसिष्ठ ऋषिः। अनुष्टुप् छन्दः। त्र्यम्बकरुद्रो देवता। त्र्यम्बकं हृत्। यजामहे शिरः। सुगन्धि पुष्टिवर्धनं शिखा। उर्वारुकमिव बन्धनात् कवचम्। मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् अस्त्रम्। ध्यानम् —

अच्छस्वच्छारविन्दस्थितिरुभय *करान्तस्थितं पूर्णकुम्भं
द्वाभ्यां वेदाक्षमाले निजकरकमलाभ्यां घटौ नित्यपूर्णौ।
द्वाभ्यां तौ च स्रवन्तौ शिरसि शशिकलाबन्धुरे प्लावयन्तौ
देहं देवो दधानः प्रदिशतु विशदाकल्पजालः श्रियं वः॥

जान्वोस्तद्वृत्तयुग्मस्तनतटयुगपार्श्वेषु पत्पाणिनासा-
शीर्षेष्वक्ष्णूर्ध्वतोर्णैर्न्यसतु पुनरधस्तोपि मन्त्री तथोर्ध्वम्॥
चरणाग्रसन्धिगुह्याधारोदरहृदयकन्धरेषु पुनः।
बाह्वोस्सन्ध्यग्रास्यघ्राणद्वयदृक्श्रुतिभ्रुशीर्षेषु॥

वर्णान् न्यस्य (सेत्)॥

पदन्यासः — शिरोभ्रूदृग्वक्त्रकगळहृदुदरगुह्येषु।
ऊर्वोर्जान्वोः पदयोः पदेश्च मनुवित् क्रमेण विन्यस्येत्॥

त्र्यम्बकं, यजामहे, सुगन्धि, पुष्टिवर्धनं, उर्वारुकं, इव, बन्धनात्, मृत्योः, मुक्षीय, मा, अमृतात्। इत्येकादशपदानि॥ एवं न्यस्य लक्षं जपेत्।

---

* पूरण्यै इति ग ङ मातृकापाठः करान्त इति ग, ङ, मातृकापाठः।

अथ पूजा -

प्रासादविधानोक्ते पीठे पञ्चगव्यैर्वा क्षीरद्रुमचर्मकथितकषायैर्वा दीक्षाकलशं संपूर्य महेश्वरमावाह्य समर्चयेत् । अङ्गैः प्रथमावृतिः । अर्काय० इन्दवे० धरण्यै० अद्भ्यः० अनलाय० वायवे० आकाशाय० यजमानाय० अष्टमूर्तिसंज्ञकैरेतैर्द्वितीयावृतिः । रमायै० राकायै० प्रभायै० ज्योत्स्नायै० पूर्णायै० उषायै० *पूरिण्यै० सुधायै० ८ इति तृतीयावृतिः । विश्वायै० विद्यायै० सितायै० प्रह्वायै० सारायै० सन्ध्यायै० शिवायै० निशायै० ८ इति चतुर्थ्यावृतिः । आर्द्रायै० प्रज्ञायै० परायै० मेधायै० कान्त्यै० शान्त्यै० धृत्यै० मत्यै० ८ इति पञ्चम्यावृतिः । वरायै० उमायै० पार्वत्यै० पद्मायै० शान्तायै० *अमोघायै० जयायै० अमलायै० ८ इति षष्ठ्यावृतिः । इन्द्रादिभिस्सप्तमी । वज्रादिभिरष्टमी । एवं संपूज्य समभिषिच्य उक्तसंख्यं जप्त्वा हुनेत् । बिल्वेन पलाशेन खादिरेण वटेन तिलेन सिद्धार्थेन दौग्धेन दुग्धेन दध्ना दूर्वया च एतैर्दशभिराज्यसिक्तैः प्रत्येकं सहस्रसंख्यं पुरश्चरणाहोमः ॥

खादिरं-खदिर । सिद्धार्थ-मोहरया । दौग्धं-पायसम् ।

अथ प्रयोगः — बिल्वैरयुतं हुत्वा महतीं लक्ष्मीमवाप्नुयाद्विप्रः ।

प्रयोगान्तरम् — तावद्भिर्द्विजवृक्षैः द्विजः श्रियं पुष्कलामवाप्नोति ।

प्रयोगान्तरम् —

अयमर्थः — द्विजवृक्ष-पलाश । एतैरयुतं हुनेत् । श्रियं प्राप्नोति ॥

प्रयोगान्तरम् — न्यग्रोधायुतहोमात् धनधान्यसमृद्धिमेति नचिरेण ।

न्यग्रोधं-वटम् । प्रयोगान्तरम् —

अयुतं तिलैः प्रजुह्वदपमृत्योः पाप्मनो विमुक्तस्स्यात् ।

प्रयोगान्तरम् — सिद्धार्थायुतहोमात् वैरिणमपमृत्युमपि विनाशयति ।

सिद्धार्थं-मोहराया ॥ प्रयोगान्तरम् —

---

* अमोघायै इत्यस्य उपरि आमोदायै इत्यपि पाठः ङ मातृकायां योजितः ।

पायसहुतेन परमां रमामथायुर्यशो लभेन्मर्त्यः ।

प्रयोगान्तरम् —

दुग्धहुताच्छान्तिः स्यात्परकृत्या नश्यति श्रियं लभते ।

शान्तिरिति । उपद्रवारिष्टादिशान्तिः । परकृत्येति । परप्रेपिता देवता ॥

प्रयोगान्तरम् —

दधिहोमतोऽन्नवान्स्यात् संवननकरं च तद्वदन्ति बुधाः ।

संवननं–वशीकरणम् ॥ प्रयोगान्तरम् —

दूर्वाऽयुतेन जुह्वद्रोगान्निर्वास्य सर्वमपमृत्युम् ।
गर्वितधीरब्दानां विप्रवरस्सर्वथा शतं जीवेत् ॥

प्रयोगान्तरम् —

निजजन्मदिने पयोन्धसा वा शतवीर्यात्रितयैः पयोघृताक्तैः ।
जुहुयाच्च शतं सविंशतिं यः स लभेदायुररोगतां चिराय ॥

पयोन्धः — क्षीरपायसम् । शतवीर्या–दूर्वा ।

अयमर्थः — विंशत्युत्तरं शतं प्रतिनक्षत्रं एतयोर्द्रव्ययोरेकेन हुनेत् ॥

प्रयोगान्तरम् —

काश्मर्यदारुसमिधां त्रिशतं समेतं
सर्पिःपयोन्नसहितं त्रिदिनं जुहोतु ।
विप्रान् प्रतर्प्य च गुरुं परिपूज्य सम्यक्
दीर्घं विमुक्तगदमायुरवाप्तकामः ॥

काश्मर्यं- பெருங்குமிழ். पयोन्नं–क्षीरपायसम् ।

अयमर्थः — एवं त्रिभिर्द्रव्यैः एकैकं शतसंख्यया संभूय त्रिदिनं शतशो हुनेत् । एवं त्रिशतसंख्यया त्रिदिनं हुनेत् । आयुर्भवति ॥

प्रयोगान्तरम् —

स्नात्वाऽर्काभिमुखोंभसि स्थित इमं मन्त्रं सहस्रं जपे-
दायुष्यं प्रतिपर्व दुग्धहविषा होमो महाश्रीप्रदः ।

अयमर्थः—जले स्थित्वा जपेदायुरर्थम् । प्रतिपर्व क्षीरपायसेन जुहुयात् । श्रीप्रदो भवति ॥

प्रयोगान्तरम् —

लाजाभिर्निजवाञ्छिताय हवनात्कन्याऽऽशु सन्दीयते

प्रयोगान्तरम् —

स्वाद्वक्तस्तनजद्रुहोमविधिना वर्णान्वशे स्थापयेत् ॥

वर्णानिति चातुर्वर्ण्यवशीकरणं समित्क्रमेणेत्यर्थः । स्वादु—त्रिमधुरम् । मधुगुळघृतमिश्रितमित्यर्थः । स्तनजद्रुमं—क्षीरद्रुमम् ॥

अथास्यैव त्र्यम्बकमन्त्रस्य मन्त्रसारोक्तं यन्त्रमुच्यते —

आलिख्याष्टदलं पद्मं तारं तत्कर्णिकान्तरे ।
तस्योदरे च समिति बीजं साध्यार्णवेष्टितम् ॥

तारस्य पार्श्वयोर्दद्यी इ ई इति च तत्पुरः ।
जिह्वां स्यूमिति दिक्ष्वेतान्सोहं हम्साक्षरान्बहिः ॥

द्वौ द्वौ स्वरौ केसरेषु दलेषु त्र्यम्बकाक्षरान् ।
चतुरश्चतुरो बाह्ये वेष्टितं व्यञ्जनाक्षरैः ॥

मात्वा रुद्रेत्यृचावीतं साध्यवर्णविदर्भया ।
भूपुराश्रिषु ठंबीजं दिक्षु वं बीजमेव च ॥

प्राणप्रतिष्ठामन्त्रं च गायत्रीं मन्त्रयन्त्रयोः ।
यथावकाशं विलिखेत्स्वगुरूक्तेन वर्त्मना ॥

आनुष्टुभं यन्त्रमिदं गोपनीयं प्रयत्नतः ।
आयुरारोग्यसौभाग्यधर्मार्थसुखमोक्षदम् ॥

किमत्र बहुनोक्तेन कांक्षितार्थसुरद्रुमः ।

अयमर्थः — प्रथममष्टपत्रं पद्मं विलिख्य, तत्कर्णिकायां प्रणवं विलिख्य, तदन्तः सं इति जीवं विलिखेत् । तं जीवं साध्यनामाक्षरैर्वेष्टयेत् । पुनस्तस्योत्तरदक्षिणयोः पार्श्वयोः इ ई इति दृष्टयक्षरे विलिखेत् । पुनस्तस्य पुरतः स्यूं इति जिह्वाक्षरं विलिखेत् । पुनस्तस्य प्रत्यक्पूर्वोत्तरदक्षिणासु दिक्षु हंसः सोहं इत्यक्षरान् विलिखेत् । एतत्सर्वं कर्णिकायामेव । अयं तु सर्वयन्त्रेऽपि समानो न्यायः ॥

तत्र प्रणवलेखने चेत्, तत्र तत्र विशेषः । क्वचित् भुवनेशी, क्वचित् कामबीजादीति । पुनर्बहिर्दळमूलेषु स्वराक्षरद्वन्द्वं विलिखेत् । अकारादि-षोडशाक्षराणि स्वरसंज्ञानि । पुनर्दळमध्येषु त्र्यम्बकाक्षराणि चत्वारि चत्वारि विलिखेत् । पुनर्बाह्ये कादिक्षान्तैर्वेष्टयेत् । तद्बहिर्मात्वारुद्रचुक्रुधामेत्यृचा ऋगक्षरद्वयान्तरितसाध्यवर्णया वेष्टयेत् । पुनर्बहिः भूपुरं विलिख्य तत्कोणेषु ठमिति विलिख्य दिक्षु वमिति विलिखेत् । पुनर्यत्र कुत्र वा यथावकाशं प्राणप्रतिष्ठामन्त्रं (मन्त्रगायत्रीं यन्त्रगायत्रीं च) विलिखेत् ॥

शूलिनीकल्पे —

अनुग्रहे बहिर्वक्त्रा निग्रहेऽन्तर्मुखाक्षराः ।
इतरेषामशेषाणां तिर्यग्वक्त्रः प्रशस्यते ॥

अन्यथा लिखितार्णानि सिद्धिक्षयकराणि हि ।
साध्याक्षराण्यशेषाणि व्युत्क्रमाणि भवन्ति वै ॥

नानामुखेषु यन्त्रेषु प्रशस्यन्ते बहिर्मुखाः ।
यन्त्रभेदार्णरेखाणामशेषाणामयं विधिः ॥

अथ ऋष्यादिपूर्वकं प्राणप्रतिष्ठामन्त्रोपि लिख्यते —

ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ऋषयः । ऋग्यजुस्सामाथर्वाणि छन्दांसि । सकलजगत्सृष्टिकारिणी प्राणधारिणी शक्तिर्देवता । आं बीजम् । क्रों शक्तिः । प्राणप्रतिष्ठार्थे विनियोगः । आं हृत् । ह्रीं शिरः । क्रों शिखा । आं कवचम् । इत्याद्यङ्गानि ॥

रक्ताम्भोधिस्थपोतोल्लसदरुणसरोजाधिरूढा कराब्जैः
पाशं कोदण्डमिक्षूद्भवमलिगुणमप्यंकुशं पञ्चबाणान् ।
बिभ्राणाऽसृक्कपालं त्रिणयनलसिता पीनवक्षोरुहाढ्या
देवी बालार्कवर्णा भवतु सुखकरी प्राणशक्तिः परा नः ॥

आं ह्रीं क्रों य र ल व श ष स हों क्षं सं हंसः अमुष्य प्राणा इह प्राणाः, आं ह्रीं क्रों य र ल व श ष स हों क्षं सं हंसः अमुष्य जीव इह स्थितः, आं ह्रीं क्रों य र ल व श ष स हों क्षं सं हंसः अमुष्य सर्वेन्द्रियाणि वाङ्मनश्चक्षुश्श्रोत्रघ्राणप्राणा इहैवागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा, क्रों ह्रीं आं हंसः सोहं स्वाहा हंसः सं लं इति । तत्रामुष्यपदात्पूर्वं साध्यदेवतानाम योजयेत् । एवं प्राणप्रतिष्ठामन्त्रः । इमं यथावकाशं विलिखेत् ॥

अथान्योऽपि प्राणप्रतिष्ठालेखनप्रकारोऽपि * लिख्यते —

यकारादिभिर्हकारान्तैर्वर्णैः सबिन्दुकैः लोकपालबीजैः तत्तद्दिक्षु यन्त्रस्य विलिखेत् । अयमपि प्राणप्रतिष्ठालेखनविधिरपरः । एनं यन्त्रहृदयमिति चाचक्षते । अयं लेखनक्रमस्तु प्राणप्रतिष्ठायन्त्रेष्वुक्तः ॥

वाय्वग्निवज्रिवरुणेश्वरराक्षसेन्दु-
प्रेतेशदिक्षु लिखितैरथ यादिवर्णैः ।
बिन्द्वङ्कितैः क्षगतहंससमेतमध्यं
प्राणाख्ययन्त्रमथ वर्णवृतान्तरस्थम् ॥

---

* उच्यते इति ख पाठः

अयमर्थः— यन्त्रस्य वाय्वादिदिक्षु उक्तेन क्रमेण यं रं लं वं शं पं सं हं इत्येतानि बीजानि विलिखेदिति। अत्रशिष्टस्य सर्वस्य प्राणप्रतिष्ठायन्त्रे उपयुक्तत्वादत्र न लिख्यते। एतद्वा प्राणप्रतिष्ठामन्त्रं सर्वत्र विलिखेदिति। एवं द्विविधः प्राणप्रतिष्ठामन्त्रप्रकारः। एतयोरेकं विलिखेत्। पुनः मन्त्रगायत्रीं विलिखेत्॥

मन्त्रराजाय विद्महे महामन्त्राय धीमहि।
तन्नो मन्त्रः प्रचोदयात्॥

पुनः यन्त्रगायत्रीं विलिखेत्।

यन्त्रराजाय विद्महे महायन्त्राय धीमहि।
तन्नो यन्त्रः प्रचोदयात्॥

एतौ द्वावपि मन्त्रौ सर्वत्र यथावकाशं विलिखेत्।

अथ रक्षाबन्धनमन्त्रोऽपि लिख्यते—

अग्ने रक्षाण इति च रक्षाबन्धनमाचरेत्।
बध्वा रक्षामथाचार्यो रक्ष मा चल मा चल॥

इति मन्त्रं जपेत्स्पृष्ट्वा रक्षामिष्टार्थसिद्धये।

इति कल्पान्तरे प्रोक्तम्॥

अथ त्र्यम्बकविधानप्रसङ्गात् त्र्यम्बककल्पोक्तं होमादिविधानमप्यत्र योग्यतावशाल्लिख्यते—

अत्र कृत्वाऽऽज्यभागान्तं सर्वमुल्लेखनादिकम्।
स्वगृह्योक्तविधानेन ततो होमं समाचरेत्॥

अयमर्थः—सर्वकामहोमविषये पूर्वं स्वगृह्योक्तविधानेन आज्यभागान्तं कृत्वा, पश्चात् तत्तद्देवतामग्नौ तत्तद्विधानेन पीठं संपूज्य तस्मिन्समावाह्य

परिवारैस्सह समर्च्य, पश्चात्परिषेचनादिकं कृत्वा होमं समाचरेत्। अयं न्यायस्तु सर्वहोमेपि समानः ॥

अथ प्रयोगः—

आयुष्कामो घृतेनैव जुहुयात् लक्षसंख्यया ।
अयुतं वा सहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥

प्रयोगान्तरम्—

दूर्वात्रिकैर्वा जुहुयात् मधुरत्रयसंयुतैः ।
गळूचिभिः परिच्छिन्नैश्चतुरंगुलमानतः ॥

अयमर्थः—दूर्वाभिः त्रिमधुरसिक्ताभिः पूर्वोक्तलक्षादिसंख्यासु विकल्पितास्वेकसंख्यया आयुरर्थं जुहुयात्। अथवा पूर्वोक्तसंख्ययैव चतुरंगुलपरिमाणेन परिच्छिन्नाभिर्गळूचिभिर्हुनेत् आयुरर्थम् ॥

प्रयोगान्तरम्—

अथवा जुहुयाद्विद्वानक्षतैः शालितण्डुलैः ।
प्रक्षाळितैस्तिलैर्वापि जुहुयाद्गोघृताप्लुतैः ॥

अयमर्थः— शाली-கொளச்சன்நெல் शालितण्डुलेन संपादितैरक्षतैर्वा प्रक्षाळितैः गोघृतसिक्तैश्च तिलैर्वा पूर्वोक्तविकल्पसंख्यासु एकसंख्यया जुहुयादायुरर्थमेव ।

प्रयोगान्तरम्—

पलाशसमिधो हुत्वा सर्वमायुरवाप्नुयात् ।
अथवा गोघृताक्तेन पायसेनैव होमयेत् ॥

अयमर्थः— पलाशसमिद्भिर्वा गोघृतसिक्तेन क्षीरपायसेन वा पूर्वोक्तसंख्ययैव हुनेदायुरर्थम् ॥

अथायुरर्थमेव प्रयोगान्तरम्—

अथातस्तर्पयेद्देवं उदकेन समाहितः ।
आसीनः प्राङ्मुखो भूत्वा जपेद्वा पूर्वसंख्यया ॥

ब्राह्मणान् भोजयेन्नित्यं वेदवेदाङ्गपारगान् ।

प्रयोगान्तरम्—

आरोग्यकामो जुहुयादर्ककाष्ठैर्घृताप्लुतैः ॥

पयसा वापि जुहुयात् गव्येनाज्येन वा पुनः ।

अर्ककाष्ठं—रुयीचेंशकल । अयमर्थः— घृतसिक्तैरर्कशकलैर्वा क्षीरेण वा घृतेन वा संख्यानुक्ते सहस्रमिति न्यायात् सहस्रं जुहुयादारोग्यकामी ॥

प्रयोगान्तरम्—

पालाशसमिधो वापि सर्वरोगप्रशान्तये ॥

प्रयोगान्तरम्—

अच्छिद्रैराम्रपर्णैस्तु पयोक्तैर्जुहुयाज्ज्वरे ।
गडूचीपट्टिकाभिर्वा खादिरैर्वा घृताप्लुतैः ॥

आम्रपर्णं—अंब्याचीपर्ण । गडूचीपट्टिका— गुळवेळची साळी சீந்தில்தோல். खादिरं—खैर ।

(अयमर्थः) छिद्रादिरहितैः पयस्सिक्तैराम्रपर्णैर्वा गडूचीत्वग्भिर्घृताक्ताभिर्वा तत्सिक्ताभिः खादिरसमिद्भिर्वा संख्यानुक्ते सहस्रमिति न्यायात् सहस्रं जुहुयात् ज्वरशान्त्यर्थम् ॥

प्रयोगान्तरम्—

प्रमेहे मधुना होमः पयसा वा घृतेन वा ।

औदुम्बरसमिद्भिर्वा होमः पालाशकेन वा ॥

प्रयोगान्तरम् —

गुल्मशान्तौ तु होमः स्यात्तिलैः पिष्टैर्घृतेन वा ।
करण्डसमिधो वापि निर्गुण्डीसमिधोऽपि वा ॥

करण्डं–கோங்கு निर्गुण्डी–நொச்சில்

अयमर्थः — तिलैर्वा पिष्टेन वा आज्येन वा करण्डसमिद्भिर्वा निर्गुण्डीसमिद्भिर्वा गुल्मव्याधिशान्त्यर्थं सहस्रसंख्यं हुनेदिति ॥

प्रयोगान्तरम् —

तैलेनाज्येन जुहुयाद्वातरोगप्रशान्तये ।
शमीसमिद्भिर्जुहुयादाभिचारप्रशान्तये ॥

शमी–सौंदडी । अयमर्थः — तैलेन वा घृतेन वा सहस्रं वातरोगशान्त्यर्थं जुहुयात् । आभिचारप्रशान्त्यर्थं शमीसमिद्भिर्हुनेत् ॥

प्रयोगान्तरम् —

शान्त्यर्थमक्षिरोगाणां पालाशसमिधोपि वा ।
उन्मत्तसमिधो हुत्वा (होमः) अपस्मारप्रशान्तये ॥

उन्मत्तं–धोतरा ॥

प्रयोगान्तरम् —

कुबेराक्षीन्द्रवल्लीभ्यामामशूलेषु होमयेत् ।

कुबेराक्षी–கொடிக்கழல் इन्द्रवल्ली–மொட்டக்கெத்தான் अयमर्थः — एताभ्यां, द्वाभ्यां शूलव्याधिपरिहारार्थं सहस्रं हुनेत् ॥

प्रयोगान्तरम् —

तैलेनाज्येन जुहुयादिक्षुखण्डैस्तथैव च ।
मातुळङ्गगळूचीनां होमः कामिलनाशनः ॥

मातुळङ्गं-துரிஞ்சு, கொம்மட்டிமாதுளை गळूची-गुळवेल ॥

अयमर्थः — एतैस्सर्वैः सहस्रं जुहुयात् कामिलव्याधिशान्त्यर्थम् ॥

प्रयोगान्तरम् —

मधुरत्रयहोमेन शान्तिस्स्याद्राजयक्ष्मणः ।

अयमर्थः — त्रिमधुरहोमेन राजयक्ष्मरोगस्य शान्तिः ॥

प्रयोगान्तरम् —

पालाशसमिधो हुत्वा (होमः) गळरोगप्रशान्तये ।

प्रयोगान्तरम् —

इच्छन्मसूरिकाशान्तिं मधुरत्रयसंयुतैः ।
छिन्नोद्भवैर्वा जुहुयात्पालाशैर्वा घृताप्लुतैः ॥

छिन्नोद्भवं-गुलवेल (சிந்தில்) अयमर्थः - त्रिमधुरसिक्तैः छिन्नोद्भवैर्वा घृतसिक्ताभिः पलाशसमिद्भिर्वा मसूरिकाशान्त्यर्थं सहस्रसंख्यं हुनेत् ॥

प्रयोगान्तरम् —

गव्येनाज्येन जुहुयादक्षिरोगप्रशान्तये ।

प्रयोगान्तरम् —

दन्तरोगेषु जुहुयादर्ककाष्ठैर्घृताप्लुतैः ॥

अथवा तैलसंयुक्तैर्जुहुयाद्गौरसर्षपैः ।

अर्ककाष्ठं-रुयीचें शकल । गौरसर्षपं-पाण्डरया मोहरया । अयमर्थः— घृतसिक्तैरर्कशकलैर्वा तैलसिक्तैर्गौरसर्षपैर्वा दन्तरोगशान्त्यर्थं सहस्रसंख्यं हुनेत् ॥

प्रयोगान्तरम्—

ये चान्ये मुखजा रोगा शिरोरोगास्तथैव च ।
ते सर्वे प्रशमं यान्ति तिलहोमैर्घृताप्लुतैः ॥

प्रयोगान्तरम्—

औदुम्बरं च सर्वेषां रोगाणां शान्तिमिच्छता ।
सकलरोगशान्त्यर्थं औदुम्बरसमिधो हुनेत् ॥

प्रयोगान्तरम्—

बिल्ववृक्षसमिद्धोमः कर्तव्यो द्विजसत्तमैः ।
अन्तस्तापे तु जुहुयात्पद्मपत्रैर्घृताप्लुतैः ॥

अयमर्थः—बिल्वसमिद्भिश्च पद्मपत्रैश्च घृताप्लुतैः सहस्रं हुनेत् अन्तरुष्णनिवृत्त्यर्थम् ।

प्रयोगान्तरम्—

दूर्वाः पयोक्ता जुहुयाच्चन्दनेन घृतेन वा ।
शतं वाऽश्वत्थसमिधो रक्तस्रावे च होमयेत् ॥

अथवा गोघृतेनैव रक्तातीसारशान्तये ।

अयमर्थः—पयस्सिक्तया चन्दनसिक्तया घृतसिक्तया वा दूर्वया हुनेत् रक्तस्रावशान्त्यर्थम् । अथवा शतमश्वत्थसमिधो हुनेत् रक्तस्रावशान्त्यर्थम् । अथवा गोघृतेनैव जुहुयात् रक्तातिसारशान्त्यर्थम् ॥

प्रयोगान्तरम्—

आस्यरोगेषु सर्वेषु कण्ठरोगे महोदरे ।
त्रिभिः फलैस्तु जुहुयात् मधुक्षीरघृताप्लुतैः ॥

त्रिफलं — अचले, हिरडे, व्याहडे । நெல்லிக்காய், கடுக்காய் தானிக்காய், अयमर्थः — त्रिमधुरसिक्तैरेतैर्जुहुयात्सहस्रम् ॥

प्रयोगान्तरम् —

मधुरत्रयहोमस्तु सर्वरोगप्रशान्तिदः ।

मधुरत्रितयं-त्रिमधुरम् ।

प्रयोगान्तरम् —

आयुर्वेदेषु यत्प्रोक्तं यस्य रोगस्य भेषजम् ।
तस्य रोगस्य शान्त्यर्थं तेन तेनैव होमयेत् ॥

अयमर्थः — आयुर्वेदेषु यस्य रोगस्य यदौषधमुक्तं तेनौषधेन तद्रोगशान्त्यर्थं हुनेत् ।

प्रयोगान्तरम् —

अथवाऽनेन मन्त्रेण पावमानीभिरेव वा ।
तीर्थतोयेन देवेशमभिषिञ्चेत्समाहितः ॥

ज्वरमारीग्रहादीनां सर्वेषामपि शान्तये ।

पावमानीभिरिति पावमानीसूक्तैरित्यर्थः ॥

प्रयोगान्तरम् —

अथवा तर्पणं कुर्यात् मन्त्री पूर्वोक्तसंख्यया ।
नद्यां समुद्रगामिन्यां तटाकेषु सरस्सु वा ॥

प्राङ्मुखोदङ्मुखो वारि सर्वरोगप्रशान्तये ।

प्रयोगान्तरम् —

अथवा नियताहारो जपेन्मन्त्रं समाहितः ।

शान्तये सर्वरोगाणां तथैवानुद्भवाय च ॥

उक्तमर्थमुपसंहरति —

एवं होमं द्विजः कुर्यात् तर्पणं जपमेव वा ।
आयुरारोग्यसिध्द्यर्थमात्मनो वा परस्य वा ॥

एकाहं वा त्र्यहं वापि दशाहं द्वादशाह्निकम् ।
पक्षं मासं द्विमासं वा मासत्रयमथापि वा ॥

अथवा चतुरो मासान्षण्मासान्वैकहायनम् ।
पापे महति सञ्जाते दीर्घकालं समाहितः ॥

अल्पेऽल्पकालं कुर्वीत जपहोमादिकाः क्रियाः ।
रोगकालोपयुक्तं च द्रव्यं शय्यासनादिकम् ॥

रोगमुक्तस्तु तत्सर्वं नोपयुञ्ज्यात्कदाचन ।
मृतसंजीविनीं नित्यं ब्राह्मणेभ्यः प्रदापयेत् ॥

इति वसिष्ठप्रोक्ते त्र्यम्बककल्पे चतुर्थः पटलः ॥

अथ मृत्युञ्जयोपायमहं वक्ष्याम्यतः परम् ।
पूर्वोक्तदेशकालेषु शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
मधुत्रितययुक्ताभिः दूर्वाभिर्जुहुयात्ततः ॥

सहस्रमयुतं वापि श्वेतार्ककुसुमैरथ ।
जुहुयात् गोघृताक्तैस्तु मृत्युं जयति मानवः ॥

अपामार्गसमिद्भिर्वा यवैः कृष्णतिलैरपि ।
अथवा गोघृतेनैव पयसा वापि होमयेत् ॥
कपिलागोघृतं क्षीरं प्रशंसन्ति मनीषिणः ।

अयमर्थः — त्रिमधुरसिक्ताभिर्दूर्वाभिर्वा गोघृतसिक्तैः श्वेतार्ककुसुमैर्वा अपामार्गसमिद्भिर्वा यवैर्वा कृष्णतिलैर्वा गोघृतेन वा क्षीरेण वा सहस्रमयुतं वा होमयेत् । तस्मान्मृत्युं जयति ॥

तत्र घृतक्षीरादि तु कपिलायाः समीचीनतरम् । श्वेतार्क–पाण्ढरीरुयी । अपामार्ग–आघाडा ।

प्रयोगान्तरम् —

शनैश्वरदिनेऽश्वत्थं स्पृशन्मन्त्रमिमं जपेत् ।
अपमृत्युमतिक्रम्य सुखं जीवेन्न संशयः ॥

साक्षान्मृत्योर्विमुक्तस्स्यात् किं पुनस्त्वपमृत्युतः ।

प्रयोगान्तरम् —

अथवा पयसा देवमभिषिच्य घृतेन वा ।
पालाशखादिराश्वत्थसमिद्भिर्जुहुयाद्बुधः ॥

बिल्ववृक्षोद्भवैर्वापि सोऽपि मृत्योर्विमुच्यते ।

खादिरं-खैर । अयमर्थः — क्षीरेण वा घृतेन वा रुद्रमभिषिञ्चेत् । पलाशसमिद्भिर्वा खादिरसमिद्भिर्वा अश्वत्थसमिद्भिर्वा हुनेच । तस्मान्मृत्योमोचनं भवति ॥

प्रयोगान्तरम् —

अथवा श्रपयित्वा तु पञ्चगव्यचरुं पुनः ।
मन्त्रेणानेन जुहुयात् ध्यायन्नेव त्रियम्बकम् ॥

अष्टोत्तरशतं जप्त्वा मृत्युं जयति मानवः ।

अयमर्थः — पञ्चगव्यं चरुं संपाद्य जुहुयात् । पश्चात् ध्यात्वा जपेच्च । तस्मान्मृत्युं जयति ॥

इति वसिष्ठप्रोक्ते त्र्यम्बककल्पे पञ्चमः पटलः ॥

अथोपायान्तरं वक्ष्ये साक्षान्मृत्योर्निवर्तनम् ।
तण्डुलैर्व्रीहिभिर्वापि चतुरस्रं समाहितः ॥

हस्तमात्रप्रमाणेन वेदिं कृत्वा विचक्षणः ।
तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं सितसूत्रेण वेष्टितम् ॥

वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य तीर्थतोयेन पूरयेत् ।
तत्रावाह्य महादेवं देवदेवं त्रियम्बकम् ॥

पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैः त्रैय्यम्बकऋचाऽपि च ।
ततोऽभिमन्त्रयेत्कुम्भं मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ॥

अष्टोत्तरसहस्रेण नियतात्मा समाहितः ।
अभिषिञ्चेत् प्रोक्षयेद्वा स्नानाशक्तं विशेषतः ॥

अपमृत्युभयं तस्य न च व्याधिकृतं भयम् ।
मातरं पितरं पुत्रं गोसहस्रप्रदायकम् ।
सर्वापत्सु च सर्वत्र मृतसंजीवनीं जपेत् ॥

मृतसंजीवनीति त्र्यम्बकमन्त्रः ॥

इति वसिष्ठप्रोक्ते त्र्यम्बककल्पे षष्ठः पटलः ॥

अथ रक्षाविधिं वक्ष्ये सर्वभूतहितावहम् ।
औपासनेऽग्निहोत्रे वा गृहीत्वा भसितं शुचि ॥

तद्भस्म मन्त्रयेन्मन्त्री मन्त्रेणानेन मन्त्रितम् ।
ललाटे हृदये कण्ठे बाह्वोश्चैव विशेषतः ॥

अनेनैव विधानेन यस्य रक्षा कृता भवेत् ।
नापमृत्युभयं तस्य नच व्याधिकृतं भयम् ॥

इति त्र्यम्बककल्पे किञ्चिल्लिखितम् ॥

इच्छन्मसूरिकाशान्तिं मधुत्रितयसंयुतैः ।

इति त्र्यम्बककल्पे उक्तः खलु मसूरिशान्त्यर्थं प्रयोगः । तत्प्रसङ्गात् मसूरिकाशान्त्यर्थं कल्पान्तरोक्तो घण्टाकर्णमन्त्रोपि अत्र योग्यतावशात् लिख्यते —

घण्टाकर्ण महाप्राज्ञ सर्वोपद्रवनाशन ।
स्फोटकानां रुजं प्राश्य रक्ष रक्ष महाबल ॥

अनेन मन्त्रेण मसूरीशान्त्यर्थं भस्मादि जपेत् ॥ (अस्य यन्त्रम् —)

कर्णिकायां लिखेत्तारं क्रमात्पत्रेषु चाष्टसु ।
घण्टाकर्णस्य वर्णांस्तान् चतुरश्चतुरो लिखेत् ॥

मातृकार्णैश्च संवेष्ट्य साध्यादीन्मध्यतो लिखेत् ।
एतच्च घण्टाकर्णस्य यन्त्रं स्फोटविमोचकम् ॥

स्वर्णादिपट्टे संलिख्य धारयेद्यो यथाविधि ।
तस्य स्फोटा विनश्यन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥

कार्पासबीजफलीकरणाद्यां हुनेच्च । फलीकरणं—கவடு